

M. GRMEK — M. GJIDARA — N. ŠIMAC, *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe*, izd. Fayard Pariz, 1993., 340 str., dvije karte.

Fayard, ugledna izdavačka kuća u Parizu, sredinom ožujka ove (1993.) godine predstavila je javnosti zanimljivu studiju pod naslovom *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe* (*Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*). Autori su dobro poznati francuskoj i našoj kulturnoj javnosti: akademik Mirko Dražen Grmek dugogodišnji je predsjednik Međunarodne akademije za povijest znanosti i profesor na Ecole Pratique des Hautes Etudes u Parizu, Marc Gjidara profesor je prava na Orleanskom sveučilištu i savjetnik francuske vlade, čiji je visoki funkcionar i dr. Neven Šimac.

U predgovoru knjige istaknut je njezin osnovni cilj: informirati i ujedno pokazati da se sadašnja tragedija pripremala dugo, pažljivo i sustavno. Kada jedan srpski agitator kaže da »Hrvate treba poklati ne nožem nego zahrđalom žlicom«, može se to shvatiti kao običan dnevni događaj kakvim obiluje novinska 'crna kronika', jer neuravnoteženih ljudi ima svugdje, ali ova izjava poprima posve drugu konotaciju kada je izreče poznati politički lider na javnom predizbornom mitingu i kao takav onda — ili baš zbog toga — bude izabran poslanikom. Prema pisanju beogradske *Duge* od 5. srpnja 1991., str. 12., inkriminiranu izjavu izrekao je Vojislav Šešelj u javnom nastupu u Rakovici, radničkom predgrađu Beograda, gdje se zlosretni četnički vojvoda i vođa srpskih radikala natjecao i pobijedio(!) u ponovljenim izborima za poslanika u srpskoj Skupštini. Dakle, na tlu bivše Jugoslavije politička poruka mržnje ne samo da opstoji nego i ubija (*Nettoyage*, 302.).

Od 1991. rat na tlu druge, sada već bivše, Jugoslavije sije pustoš i smrt (zasad) u tri nesrpske republike, što zapadni komentatori najčešće stavljaju na račun »pradjedovske mržnje«, sustavno se pozivajući na nekakav povijesni reciprocitet žrtava, ističući da je zapravo posrijedi izravnavanje nekih računa još iz razdoblja drugoga svjetskog rata (1941.—1945.), umirujući savjest lažnom simetrijom krivnje svih protagonista sadašnje drame. Kada je riječ o drugom svjetskom ratu, ti se komentatori ne usuđuju ni spomenuti suradnju Srba s nacizmom i fašizmom, njihovu netolerantnost, antisemitizam, logore smrti, masakre itd. Oni — a slično je postupio i François Mitterrand u intervjuu za *FAZ* — bez nijansi sve prijestupe ustaštva pripisuju cijelom hrvatskom narodu, zaboravljajući pritom da je njemački i talijanski okupator Hrvatima zapravo nametnuo režim Ante Pavelića. Isti je okupator uspostavio i Nedićevu Srbiju. Ideal ustaštva nije nacizam ni fašizam, nego nacionalno neovisna hrvatska država, što se nipošto ne može reći za srpski »Zbor« Dimitrija Ljotića, koji od 1935. djeluje u duhu fašističkih načela. Kolaboracionizam u Srbiji ima i treću komponentu: pukovnik Dragomir (Draža) Mihajlović, predstavnik jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, od jeseni 1941.

raskida s partizanskim pokretom otpora i više ili manje otvoreno surađuje s Nijemcima i Talijanima.

Progon Židova mnogo je sustavniji u Srbiji nego u Hrvatskoj. Nedavno objavljen *Pregled srpskog antisemitizma* T. Vukovića i E. Bojovića (Zagreb, 1992.) podsjeća da je 'židovsko pitanje' u Srbiji, prema izjavama visokih oficira Weimachta, globalno 'riješeno' do sredine 1942. i da je Beograd jedini veći europski grad u kojem nema Židova. Korijeni srpskog antisemitizma datiraju još iz 1807. Zanimljivo je da srpska propaganda, koja preko jugoposlantstva nekoliko zadnjih desetljeća sustavno optužuje Hrvate za antisemitizam, to prvoga svjetskog rata prezire ih kao — prijatelje i branitelje 'čivuta'(!).

Autori ističu da Jugoslavija nije bila ni demokratska ni pravna država. Bez obzira na određen ugled u svijetu, umjetno stvaran i podržavan, Zapadu je odavna poznata »nezdrživost« Europe i Jugoslavije. Na državni teror 'najmnogobrojnijeg jugoslavenskog naroda' upozoravalo se europske političare i javnost od samog postanka višenacionalne Jugoslavije. Charles Rivet, ratni dopisnik dnevnika *Le Temps*, u knjizi *Chez les Slaves libérés. En Yougoslavie (Kod oslobođenih Slavena. U Jugoslaviji)*, još daleke 1919. kritizira Srbiju, »tu malu balkansku satrapiju koja je prevarila Europu« te Južne Slavene podijelila na pobjednike i pobijeđene, osvajače i osvojene. I *Manchester Guardian* 20. rujna 1929. izvještava da se »Jugoslavija može smatrati grobljem«. U toj su zemlji »zadnjih tjedana srpnja (1929.) iz zatvora pušteni lopovi da se napravi mjesto za političke zatvorenike. Zemlja je raj za policajce, špijune, njuškala i klevetnike. Neljudskim mučenjima iznuđuju se priznanja. Riječ je o diktaturi sablje i revolvera, koja pritišće zemlju poput olovnog pokrivača.« *Daily Express* 31. listopada 1931. upozorava da su »Srbi protjerali Turke ali su zadržali njihove metode. Njima se služe protiv Hrvata.« Novinar ističe da »ono što je čuo u Zagrebu i Hrvatskoj« o postupcima diktatorskih srpskih vlasti »nadalazi strahote s kojima je upoznat u Armeniji nakon turskih pogroma«. I *Daily Telegraph* od 10. listopada 1932. drži da je »situacija u Hrvatskoj gora nego za turske invazije prije tristo godina te se ne može usporediti s nasiljem koje provode srpske vlasti«. Mnogi ugledni znanstvenici (Albert Einstein), pisci (Thomas Mann, André Gide) i političari (Robert Schuman) dižu glas protiv diktature i tortura u srpskim (starojugoslavenskim) zatvorima. Budući 'otac Europe' Robert Schuman, nakon puta po Hrvatskoj i Sloveniji, izvjestit će 1934. Quai d'Orsay (francusko Ministarstvo vanjskih poslova) o diktatorskom režimu u Beogradu: »Upotreba slovenskih i hrvatskih riječi je zabranjena. Sve značajnije funkcije imaju Srbi. Od dvjesto generala jedva su dvojica Hrvati, od kojih je jedan poslan u Albaniju. Od uvaženijih diplomata samo jedan je Hrvat. Policija je posve srpska, po uzoru na (rusku) carsku policiju. U Zagrebu, Splitu i u drugim hrvatskim gradovima i naseljima na tisuće osoba su plaćenici policije« (144.—149.). Ugledni francuski političar i državnik predlaže svojoj vladi da svaku pomoć Jugoslaviji uvjetuje oslobađanjem političkih zatvorenika, vraćanjem parlamentarnog sustava i ustavnih sloboda, slobodnim izborima itd. Očito je, dakle, da su neistinite tvrdnje onih koji uzroke sadašnje krize na tlu bivše Jugoslavije žele povezati s događajima iz 1941.—1945. Stvarnost je posve drugačija: klupko krvave drame u Hrvatskoj i Herceg-Bosni počelo se odmotavati mnogo ranije — stvaranjem prve Jugoslavije (1918.) ili, još prije, izradom plana »etničkog čišćenja«, čiji su protagonisti Đorđe Petrović-Karadorde (1807.), Ilija Garašanin (1844.), Vuk Stefanović Karadžić (1849.), Nikola Stojanović (1902.), Stojan Protić (1917.), Vasa Čubrilović (1937.), Stevan Moljević (1941.), što će u praksi provoditi braća Nedić, Draža Mihajlović (1941.—1945.) i njihovi današnji sljedbenici.

Knjiga obiluje novim i javnosti manje poznatim dokumentima, izjavama crkvenih, društvenih, kulturnih i političkih ličnosti, spisa koji u novom svjetlu prikazuju odnose među južnoslavenskim narodima i predstavljaju ih široj

međunarodnoj javnosti. Izuzetno je zanimljiv izbor pojedinih dokumenata koji čitatelju otkrivaju idejno sazrijevanje i primjenu »etničkog čišćenja« kao nužnog sredstva u ostvarenju programa »velike Srbije«. U tom kontekstu značajnu ulogu ima autocenzura i cenzura. Upitan o 'zločinačkom karakteru Hrvata', ugledni beogradski psihijatar Milinko Bjelogrić odgovorit će čitateljima *NIN-a* (21. VIII. 1992.) da »u svakom narodu ima oko 3 posto potencijalnih ubojica«. Ova će izjava toliko šokirati čitatelje *NIN-a* da će uredništvo u narednom broju (28. VIII. 1992.) objaviti kako spornu rečenicu treba shvatiti: »U svijetu ima oko 3 posto zločinaca« (*Nettoyage*, 12.).

Povjesničar Momčilo Selić, srpski intelektualac koji otvoreno poziva na klanje, ističe da su se Slovenci, Hrvati i Muslimani pobunili jer ih se odveć mazilo, »jer ništa nije odvratnije od roba i bludnice čiji je gospodar slabić« (usp. M. Selić, »Recepti starih Azteka«, *Duga* od 25. travnja 1992.) (*Nettoyage*, 13.). Pod geslom »Svi Srbi u jednoj državi« (Milošević) želi se zapravo »čista i homogena Srbija« koja prostorno daleko nadmašuje nekadašnje Dušanovo carstvo. U tu svrhu provode »etničko čišćenje« prostora koji nikad u povijesti nije pripadao srpskom narodu, kao što su područja zapadno od Teodozijeve granice. Dobrica Ćosić, 'duhovni otac' Memoranduma (1986.), svoje velikosrpstvo opravdava krilaticom »Srbi pobjednici u ratu, gubitnici u miru«, a protivnike »velike Srbije« svrstava u »planetarni komplot pod germano-vatikano-amerikano-islamskim vodstvom protiv Srbije i 'vascelog srpstva', pravoslavlja i slavenstva«. Ćosić zna bolje od drugih da ideologija 'etničkog čišćenja' u Srba ima korijen u dugoj tradiciji borbe za oslobođenjem od Turaka, uz bogato iskustvo iz balkanskih ratova i prvoga svjetskog rata.

Autori s pravom ističu da se korijeni sadašnjega krvavog sukoba nalaze u skrivenim igrama Engleza, Francuza i Rusa, koji su 26. travnja 1915. obećali Srbima i Talijanima znatan dio hrvatskog teritorija i Bosnu i Hercegovinu. Zato je i Jugoslavija iz 1918. — po Ćosiću — »zajednica pobjednika i pobijeđenih« odnosno »osloboditelja i oslobođenih«. On ipak priznaje da se Hrvati u tome nikad nisu složili sa Srbima: »Za njih (tj. za Hrvate) Srbi nisu bili 'pobjednici' osim igrom savezništva, jer je Srbiju pregazila austrijska vojska. Istinski 'osloboditelji' (za Hrvate) su na prvom mjestu Amerikanci, a zatim Francuzi i Englezi. 'Pobijeđeni' su Njemačka i Austro-Ugarska, carstva s kojima se Hrvati ionako nikad nisu poistovjećivali« (D. Ćosić, »La question serbe et le yougoslavisme«, *Balkans*, 10./1991., 46.; *Nettoyage*, 120.).

Pod naslovom »Dvosmislenost propovjednika« (str. 276. i dalje) knjiga se osvrće na istupe uglednika Srpske pravoslavne crkve u pozivu na osvetu i potpirivanju mržnje. Neki, poput episkopa Lukijana, služe se ne samo povijesnim falsifikatima nego i najbezočnijim lažima. U uskrсноj poruci 1991. patrijarh Pavle ističe: »Trebamo oprostiti jer smo kršćani. (...) Ali nije lako u nama suzbiti zov krvi kad se radi o neviđenim zločinima. (...) Razmišljajući o tom pitanju, veliki nadbiskup Nikolaj Žički (Velimirović, simpatizer Hitlera i nacističke ideologije, op. a.) rekao je ovo: 'Ako se Srbi osvetu razmjerno žrtvama koje su podnijeli u ovom stoljeću, što im je činiti? Morali bi zakopati žive ljude, peći ih žive na vatri, živima skidati kožu, sjekirom komadati djeću pred očima njihovih roditelja.' (...) S druge strane, nedavno smo pročitali izjavu naših mudraca: 'Zločin je zaboraviti zločin, to je zapravo novi zločin.' Zaborav je težak grijeh. (...) Pripovijeda se o španjolskoj inkviziciji kao o jednom od najstrašnijih genocida krajem srednjeg vijeka. Spominje se također ime jednog od najokrutnijih španjolskih inkvizitora, koji je u osamnaest godina djelovanja na lomaču poslao 114.000 nevinih muškaraca i žena. Ali koliko je brojem i strahotama veća naša tragedija u posljednjih pedeset godina? Samo Jasenovac u kojem je za četiri godine (rata) ubijeno 700.000 ljudi. Na pitanje kako je do toga došlo, jedan od uglednih naših mislilaca odgovara: 'Jasenovac je mjesto najstrašnijih srpskih stradanja.' (...) Što nam

je činiti? Prije svega oživjeti duhovno i molitveno zajedništvo s našim svetim mrtvim žrtvama. (...) Nadalje, boriti se protiv svega što utrnjuje sjećanje ili umanjuje broj naših žrtava, a što je učinjeno uništenjem naših grobova, mjesta egzekucija i patnji, uništavanjem dokumenata koji svjedoče o ovom velikom stradanju, što je bez presedana u povijesti ljudskog roda« (278.—279.). Episkop Lukijan 1991. izjavljuje da treba početi od početka te da srpski vjernici moraju prvo naučiti Stari zavjet, osobito Mojsijeve knjige, u kojima stoji 'oko za oko, zub za zub, udarac za udarac, mladić za mladića', a tek kad se to nauči može se prijeći na Novi zavjet, u kojem stoji: 'Ako te netko udara kamenom, podaj mu kruha' (*Nettoyage*, 280.—281.). Isti je potkraj srpnja 1991. uzviknuo: »Moramo što prije osloboditi Vukovar da od njega napravimo administrativno, kulturno i duhovno središte.« Na Šešeljev usklik: »I Osijek i Beli Manastir«, Lukijan je dodao: »Svi moraju imati udio u čišćenju.« Knjiga završava poglavljem posvećenim »Drugoj Srbiji«, istina malobrojnima ali časnim pojedincima iz srpskog naroda koji se usuđuju dignuti glas protiv kao što su Bogdan Bogdanović, Aljoša Mimica, Gojko Nikoliš, Mirko Tepavac itd. (330.—340.).

Knjiga ima pet dijelova i obuhvaća korijene etničkog čišćenja (1), program (2), velikosrpske ideje u prvoj i drugoj Jugoslaviji (3), sadašnju tragediju (4) i Srbiju na raskrižju (5). Objektivni pristup, nepristranost u izlaganju i činjenica da je knjiga objavljena na francuskom jeziku, ulijeva nadu da će zapadni svijet uočiti svu tragičnost zablude u podjeli naroda na »pobjednike« i »porazene« i u osvit trećeg milenija europske kršćanske civilizacije napokon reći ne »etničkom čišćenju«.

Franjo Sanjek

FERNAND BRAUDEL, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća / prva knjiga: Strukture svakidašnjice, 650 str.; druga knjiga: Igra razmjene, 730 str.; treća knjiga: Vrijeme svijeta, 775 str.; Zagreb, 1992.

Zagrebačka izdavačka kuća »August Cesarec« objavila je prošle godine kapitalno djelo francuskog povjesničara Fernanda Braudela *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Ime autora poznato je čitalačkoj publici koju zanimaju historiografske teme. Fernand Braudel pripada drugoj generaciji francuskih analista, tj. historiografskom pravcu poznatom kao francuska strukturalna historija. Njegovom se zaslugom od 1966. godine utjecaj analista širio u Europi i Americi, iako je s vremenom njihov rad oštro kritiziran. U Braudelovu je znanstvenom radu značajna godina 1958., kada je objavio tekst o »dugom trajanju«, u kojem je pozvao na diskusiju ostale društvene znanosti i branio mogućnost historije da istražuje društvene strukture, a ne samo događaje. Grupa okupljena oko časopisa *Annales*, u koju spada i Braudel, još prije drugoga svjetskog rata postavila je pitanje socijalne historije, a nakon toga se nametnulo i pitanje o »totalnoj historiji«. Ona je polazila od načela F. Braudela da povijesnu znanost treba izgraditi kao povijest društva spoznavajući totalitete činjenica koje strukturiraju određeno društvo. Međutim, »totalna historija« uskoro je pokazala